

ISSN 2029–2236 (print)
ISSN 2029–2244 (online)
SOCIALINIŲ MOKSLŲ STUDIJOS
SOCIAL SCIENCES STUDIES
2009, 4(4), p. 295–316

DISPOZITYVUMO SAMPRATA BAUDŽIAMAJAME PROCESE

Eglė Matuizienė

Mykolo Romerio Universiteto Teisės fakulteto
Baudžiamojo proceso katedra
Ateities g. 20, LT-08303 Vilnius, Lietuva
Telefonas (+307 5) 271 4639
Elektroninis paštas bpk@mruni.eu

Pateikta 2009 m. spalio 30 d., parengta spausdinti 2009 m. gruodžio 9 d.

***Anotacija.** Apie dispozityvumą baudžiamajame procese kalbėti įpareigoja stiprėjanti privačių interesų įtaka sprendimų priėmimo procesui. Besikeičiantis požiūris į baudžiamojo proceso paskirtį ir tikslą, įtvirtinant asmens teisių ir interesų apsaugos prioritetą, lemia naujų viešo ir privataus intereso derinimo formų paiešką baudžiamajame procese, peržiūrint ir dispozityvaus bei imperatyvaus reguliavimo metodo santykį bei ribas. Naujajame Baudžiamojo proceso kodekse, kuris įnešė daug naujovių ne tik į kasdienę baudžiamojo proceso veiklą, bet ir į baudžiamojo proceso teoriją, daugiau dispozityvumo elementų, o tai rodo įstatymų leidėjo pastangas labiau užtikrinti asmens teises ir laisves, siekiant suderinti baudžiamojo proceso veikloje viešuosius ir privačius interesus. Šiame straipsnyje nagrinėjamas viešojo ir privataus intereso santykis baudžiamajame procese bei pateikiama teorinė dispozityvumo baudžiamajame procese analizė, daugiausia dėmesio skiriant dispozityvumo sampratą ir jo elementams – materialiajam bei procesiniam dispozityvumui – nagrinėti.*

***Reikšminiai žodžiai:** baudžiamasis procesas, dispozityvumas baudžiamajame procese, privatus interesas, materialusis ir procesinis dispozityvumas.*

Ižanga

Šiuo metu kalbant apie dispozityvumą, jo nagrinėjimo kontekstas dažniausiai yra civilinis procesas ir civilinė teisė. Tačiau dispozityvumo problema baudžiamąjo proceso moksle jau buvo nagrinėjama XIX a. antroje pusėje rusų proceso mokslininkų (V. A. Riazanovskis, I. V. Michailovskis, N. N. Rozinas, I. J. Foinickis), o dispozityvumo kaip savarankiškos teorijos pagrindus padėjo vokiečių bei austrų civilinio proceso mokslininkai (K. von Canstein). Nagrinėjant proceso teisės problemas buvo pastebėta, kad privataus kaltinimo bylų procesas daugeliu aspektų panašus į ieškininę teiseną civiliniame procese. Baudžiamąjo proceso sandaros ir formos sąsajas su civiliniu procesu tyrinėjo I. J. Foinickis¹. Išgryninus civilinio, baudžiamąjo ir administracinio proceso kaip atskirų mokslinių disciplinų savarankiškumo, jų nepriklausomumo nuo atitinkamų materialinės teisės šakų idėjas, mokslinė mintis negalėjo neatkreipti dėmesio į reikšmingus proceso institutų panašumus, o neretai ir sutapimus visuose nurodytuose procesuose. Tai tapo naujos doktrinos susiformavimo prielaida. Ši doktrina skelbė, kad proceso mokslas vientisas, o atskiri procesai yra tik atskiros vieningos proceso teisės rūšys². Tai neliko nepastebėta ir teisės filosofų: R. Iheringas (R. von Ihering) tyrinėjo procesus kaip vienos teisminės gynybos rūšis³. Vieno proceso idėja lėmė principų, veikiančių baudžiamajame, civiliniame bei administraciniame procese, bendrumo teoriją. Proceso teisės vientisumo koncepcija grindžiama principų bendrumu (pripažįstant jų esminius skirtumus), kurie yra ir baudžiamąjo proceso, ir civilinio proceso įrodinėjimo sistemos ir daugelio institutų, nuo kurių priklauso proceso eiga, pagrindas. Vienas iš tokių bendrų principų yra dispozityvumas.

Dispozityvumo baudžiamajame procese temos aktualumą lemia besikeičiantis požiūris į baudžiamąjo proceso tikslą bei stiprėjanti privačių interesų įtaka sprendimų priėmimo procese. Įtvirtinus asmens teisių ir interesų apsaugos prioritetą būtina ieškoti naujų viešojo ir privataus intereso derinimo formų bei peržiūrėti dispozityvaus bei imperatyvaus reguliavimo metodo santykį ir ribas baudžiamajame procese. Naujajame Baudžiamąjo proceso kodekse numatyta daugiau baudžiamąjo proceso dispozityvumo elementų, o tai rodo įstatymų leidėjo pastangas užtikrinti asmens teises ir laisves siekiant suderinti baudžiamąjo proceso veikloje viešuosius ir privačius interesus.

Dispozityvumo baudžiamajame procese tema yra nauja Lietuvos teisės moksle. Šiai temai šiuolaikiniai rusų mokslininkai yra skyrę daug dėmesio (A. S. Aleksandrovas, A. A. Šamadrinas, L. N. Maslennikova, I. S. Dikarevas, N. E. Petrova, O. I. Rogova, E. F. Tensina), privačių interesų įtaka baudžiamajam procesui tyrinėjama ir užsienio šalių mokslininkų (J. Perez Gil, J. Doak, I. Edwards), tačiau Lietuvoje šia tema publikacijų nėra gausu. Dispozityvumą bei privataus intereso įtaką baudžiamąjo proceso formai savo

-
- 1 Фойницкий, И. Я. *Курс уголовного судопроизводства* [Foinickij, I. J. *The Course of Criminal Procedure*]. Санкт-Петербург: АЛЬФА, 1996, I t., c. 4.
 - 2 Рязановский, В. А. *Единство процесса* [Riazanovskij, V. A. *The Unity of the Process*]. Москва: Городец, 2005, c. 31–32.
 - 3 Von Ihering, R. *Der Zweck im Recht*. Hildesheim, New York: Georg Olms; Wiesbaden: Breitkopf & Härtel, 1970, p. 301–327.

darbuose skirtingais aspektais yra nagrinėję P. Ancelis, R. Ažubalytė, A. Panomariovas, R. Jurka, I. Randakevičienė, S. Juzukonis, tačiau išsamesnių tyrimų nėra atlikta.

Šio straipsnio tikslas yra taikant sisteminės analizės, lyginamąjį, kritikos ir dokumentų analizės metodus išnagrinėti viešojo ir privataus intereso santykį baudžiamajame procese, pateikti teorinę dispozityvumo baudžiamajame procese analizę, apžvelgti mokslinius teiginius bei skirtingų autorių nuomones šia tema.

Rengiant straipsnį naudotasi normine medžiaga: Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksu (toliau – BPK), Civilinio proceso kodeksu (toliau – CPK), Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimais, taip pat Lietuvos ir užsienio autorių moksline literatūra.

Šiame straipsnyje dispozityvumo baudžiamajame procese problematika nagrinėjama daugiau teoriniu aspektu, daugiausia dėmesio skiriant viešojo ir privataus intereso santykiui, dispozityvumo sampratą ir jo elementų – materialinio ir procesinio dispozityvumo – analizei. Straipsnyje nebus nagrinėjama įstatymų leidėjo nuožiūra renkantis teisinio reguliavimo metodą, skirtą santykiams, susiklostantiems baudžiamojo proceso metu, sureguliuoti.

1. Interesas baudžiamajame procese

Viešosios ir privatinės teisės reguliavimo sferų atskyrimo kriterijų paieška yra sudėtinga problema ir ją mokslininkai sprendžia labai skirtingai. Galima skirti dvi požiūrių kryptis. Formaliosios krypties atstovai taiko teisinio reguliavimo metodą, dominuojantį teisės šakoje, ir kaip kriterijus skiria pažeistos teisės gynbos būdą, teisinių santykių subjektų lygybės arba pavaldumo padėtį, teisinio reguliavimo imperatyvumą ar dispozityvumą⁴. Formalioji kryptis apima metodo teoriją, dalyko teoriją ir subjektinės sudėties teoriją. Visos šios koncepcijos yra susijusios ta prasme, kad pabrėžia vieną kurį nors formos elementą. Materialiosios krypties atstovai remiasi teisės reguliuojamų visuomeninių santykių turiniu. Jų argumentų sistemoje išeities taškas yra intereso teorija: teisės normų pobūdį lemia tai, kieno interesus, gėrius, naudą gina atitinkamos normos⁵. Intereso kategorijos moksliniai tyrimai susiję su dispozityvumo principu, kuris siejamas su suinteresuoto asmens valia bei jo interesais⁶.

Viešojo ir privataus intereso santykio klausimą nagrinėjo dar Senovės Romos teisininkai. Ulpianas viešosios ir privatinės teisės prigimtį aiškino vadovaudamasis intereso kriterijumi: *omne ius publicum est quod ad statum rei Romanae spectat, privatum quod ad singulorum utilitatem* (D.1,1,1,2), t. y. viešojo teisė yra ta, kuri žiūri valstybės reikalų (interesų), privatinė teisė – atskirų asmenų, individo interesų, naudos⁷. Taigi viešosios

4 Tensina, E. Ф. Производство по делам частного обвинения как форма диспозитивности [Tensina, E. F. *The Process of Private Prosecution Cases as a Form of Dispositiveness*]. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Ижевск, 2004, c. 12.

5 *Ibid.*

6 Krivka, E. *Viešojo intereso gynimo problemos civiliniame procese*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2006, p.14.

7 *Дигесты Юстиниана. Digesta Iustiniani*. Red. Кофанов, Л. Л. Т.1. Москва: Статут, 2002, p. 82.

ir privatinės teisės atskyrimo ir sąveikos objektyvus pagrindas yra skirtingi interesai: privatūs atskiro subjekto ir visuomenės interesai. Teisinio reguliavimo galutinis tikslas yra asmens ir visuomenės interesų pusiausvyra⁸. Interesų bei reguliuojamų visuomeninių santykių pobūdis lemia reguliavimo būdų pasirinkimą. Tik intereso turinys leidžia nuspręsti, kada valstybės įsikišimas, jos imperatyvūs paliepimai būtini visuomenei ir atskiram individui siekiant apginti jo teises nuo teisės pažeidimų, o kada toks įsikišimas, kitų subjektų paklusimas valstybės valiai gali pažeisti individo teises ir įstatymų leidėjo deklaruojamus tikslus padaryti nepasiekiamus⁹.

Intereso kriterijaus lankstumas leidžia atsižvelgti į reguliuojamų visuomeninių santykių specifiką nepaneigiant to, kad atskiroje teisės šakoje gali dominuoti viešasis arba privatus interesas, o kartu ir santykinis imperatyvaus arba dispozityvaus reguliavimo metodas¹⁰. Taigi vadovaudamiesi intereso kriterijumi, galime nagrinėti privataus ir viešojo intereso koegzistavimą bei įtaką teisinio reguliavimo metodui vienoje teisės šakoje – baudžiamajame procese.

Interesas yra viso baudžiamojo proceso varomoji jėga, nulemta tam tikrų poreikių, kurių patenkinimo siekia jų turėtojas – asmuo, valstybė arba visuomenė¹¹. Baudžiamajame procese akivaizdžiai dominuoja viešasis interesas, tačiau tai nepaneigia būtinybės tam tikrais atvejais teikti prioritetą privatiems interesams¹². Kaip atkreipė dėmesį E. Krivka, apibendrinamas rusų mokslininkų ir užsienio valstybių teisės enciklopedijų pateikiamus apibrėžimus ir išskirdamas visus šiuos apibrėžimus vienijantį pagrindą, jog viešasis interesas yra teisėtas visuomenės interesas¹³. Viešojo intereso pirmumas bau-

-
- 8 Тензина, Е. Ф., р. 13; Шамадрин, А. А. *Частные начала обвинения и становление принципа диспозитивности в уголовном процессе* [Shamadrin, A.A. *Private Origin of the Prosecution and the Principle of Dispositiveness in Criminal Procedure*]. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Екатеринбург, 2001, р. 23; Numavičius, Z.; Stačiokas, S. *Viešųjų ir privačių interesų derinimas – darnios civilinės visuomenės ir teisinės valstybės principas* [interaktyvus]. [žiūrėta 2009-06-02]. <<http://www.lrkt.lt/PKonferencijose/15.pdf>> .
 - 9 Шамадрин, А. А., *op. cit.*, рс 23. Apie viešojo intereso veikimo sferos ribas: Feintuck, M. *The Public Interest in Regulation*. New York: Oxford University Press, 2004, p. 24–31.
 - 10 Шамадрин, А. А., *op. cit.*, с. 24.
 - 11 Масленникова, Л. А. *Методология познания публичного и частного (диспозитивного) начал в уголовном судопроизводстве* [Maslennikova, L.A. *Methodology of Learning Public and Private (Dispositive) Origin in Criminal Procedure*]. Москва, 2000, с. 74.
 - 12 Тензина, Е. Ф., *op.cit.*, р. 16.
 - 13 Krivka, E., p. 15, 21. Viešojo intereso sąvoką aiškino Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2004 m. gruodžio 13 d. nutarimas dėl kai kurių teisės aktų, kuriais reguliuojami valstybės tarnybos ir su ja susiję santykiai, atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai ir įstatymams. *Valstybės žinios*. 2004, Nr. 181-6708; 2004, Nr. 186 (*atitaisymas*); Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2004 m. gruodžio 29 d. nutarimas dėl Lietuvos Respublikos organizuoto nusikalstamumo užkardymo įstatymo 3 straipsnio (2001 m. birželio 26 d. redakcija), 4 straipsnio (2001 m. birželio 26 d., 2003 m. balandžio 3 d. redakcijos), 6 straipsnio (2001 m. birželio 26 d. redakcija) 3 dalies ir 8 straipsnio (2001 m. birželio 26 d. redakcija) 1 dalies atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai. *Valstybės žinios*. 2005, Nr.1-7; Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. sausio 16 d. nutarimas dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 131 straipsnio 4 dalies (2001 m. rugsėjo 11 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai, dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 234 straipsnio 5 dalies (2003 m. balandžio 10 d., 2003 m. rugsėjo 16 d. redakcijos), 244 straipsnio 2 dalies (2003 m. balandžio 10 d., 2003 m. rugsėjo 16 d. redakcijos), 407 straipsnio (2003 m. birželio 19 d. redakcija), 408 straipsnio 1 dalies (2002 m. kovo 14 d. redakcija), 412 straipsnio 2 ir

džiamajame procese pateisinamas pirmiausia tuo, kad nusikalstama veika padaroma žala visai visuomenei, o subjektyvūs nukentėjusiojo asmens poreikiai paliekami nuošalyje, kad būtų išlaikytas baudžiamojo proceso objektyvumas ir teisėtumas¹⁴. Baudžiamoji justicija nukreipta į viešojo intereso tenkinimą, kuris reikalauja, kad kaltininkas būtų nubaustas ne bet kokiomis priemonėmis, o teisingai pritaikant baudžiamąjį įstatymą ir visiškai atskleidžiant tiesą¹⁵. Viešasis interesas pasireiškia atskleidžiant nusikaltimus, išaiškinant ir teisingai nubaudžiant kaltus asmenis ir galiausiai saugant tiek nukentėjusių nuo nusikalstamų veikų, tiek ir asmenų, kuriems kyla baudžiamoji ir civilinė atsakomybė dėl nusikalstamos veikos padarymo, teises ir teisėtus interesus¹⁶. Viešojo intereso turinys gali būti apibrėžiamas kaip visuomenės ir privačių asmenų apsauga nuo nusikalstamų veikų ir nuo nepagrįsto patraukimo baudžiamajon atsakomybėn arba nepagrįsto atleidimo nuo jos. Viešojo intereso turinį sudaro tiesos nustatymas, todėl baudžiamojo proceso santykių srityje ribojama privačių asmenų valios laisvė ir šalims suteikiama valstybinė pagalba ginant tiek viešąjį, tiek privatų interesą¹⁷.

Baudžiamojo proceso moksle dalyvio privatus interesas (konkretaus asmens individualizuotas interesas) suprantamas kaip interesas, kurį sukėlė tai, kad padaryta nusikalstama veika tiesiogiai, asmeniškai jį paliečia. Tačiau ne tik nusikalstama veika, bet ir tiesioginis dalyvavimas baudžiamajame procese turi įtakos asmens interesams. Kiekvie-

3 dalių 2002 m. kovo 14 d. redakcija), 413 straipsnio 5 dalies (2002 m. kovo 14 d. redakcija), 414 straipsnio 2 dalies (2002 m. kovo 14 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai ir dėl pareiškėjo – Šiaulių rajono apylinkės teismo prašymų ištirti, ar Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 410 straipsnis (2002 m. kovo 14 d. redakcija) neprieštaruja Lietuvos Respublikos Konstitucijai. *Valstybės žinios*. 2006, Nr. 7-254; Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. rugsėjo 21 d. nutarimas dėl Lietuvos Respublikos administracinių bylų teisenos įstatymo 85 straipsnio 3 dalies (2000 m. rugsėjo 19 d. redakcija), 139 straipsnio 2, 3 dalių (2000 m. rugsėjo 19 d. redakcija), Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 306 straipsnio (2004 m. liepos 8 d. redakcija), 308 straipsnio (2006 m. birželio 1 d. redakcija) 2 dalies (2002 m. kovo 14 d. redakcija), 324 straipsnio 12, 13 dalių (2002 m. kovo 14 d. redakcija), 377 straipsnio (2004 m. liepos 8 d. redakcija) 9 dalies (2002 m. kovo 14 d. redakcija), 448 straipsnio 7 dalies (2002 m. kovo 14 d. redakcija), 454 straipsnio 5, 6 dalių (2002 m. kovo 14 d. redakcija), 460 straipsnio 4, 5 dalių (2002 m. kovo 14 d. redakcija), Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso 268 straipsnio 3 dalies (2002 m. vasario 28 d. redakcija), 285 straipsnio 2, 5 dalių (2002 m. vasario 28 d. redakcija), 286 straipsnio 1 dalies (2002 m. vasario 28 d. redakcija), 288 straipsnio 4 dalies (2002 m. vasario 28 d. redakcija), 289 straipsnio 2 dalies (2002 m. vasario 28 d. redakcija), 303 straipsnio 2 dalies (2002 m. vasario 28 d. redakcija), 320 straipsnio 2 dalies (2002 m. vasario 28 d. redakcija), 325 straipsnio 2, 3 dalių (2002 m. vasario 28 d. redakcija), 358 straipsnio 2, 3 dalių (2002 m. vasario 28 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai, taip pat dėl pareiškėjo – Seimo narių grupės prašymo ištirti, ar Lietuvos Respublikos teismų įstatymo 119 straipsnio 2 dalies 1 punktą (2002 m. sausio 24 d. redakcija), 119 straipsnio 5 dalis (2002 m. sausio 24 d. redakcija), 120 straipsnio (2003 m. sausio 21 d. redakcija) 1 punktą (2002 m. sausio 24 d. redakcija), Lietuvos Respublikos Prezidento 2003 m. vasario 19 d. dekretas Nr. 2067 Dėl apygardos teismo teisėjo įgaliojimų pratęsimo”, Lietuvos Respublikos Prezidento 2003 m. birželio 18 d. dekretas Nr. 128 „Dėl apygardų teismų skyrių pirmininkų skyrimo ta apimtimi, kuria nustatyta, kad Vilniaus apygardos teismo teisėjas Konstantas Ramelis skiriamas šio teismo civilinių bylų skyriaus pirmininku, neprieštaruja Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 2006, Nr. 102-3957; 2006, Nr. 127 (*atitaisymas*); 2006, Nr. 137 (*atitaisymas*).

14 Doak, J. Victims' Rights in Criminal Trials: Prospects for Participation. *Journal of Law and Society*. 2005, 2-32: 294.

15 Фойницкий, И. Я., с. 11.

16 Тензина, Е. Ф., с. 16.

17 Масленникова, Л. А., с. 5.

nas asmuo, baudžiamajame procese įgyjantis teises ir pareigas (pvz., liudytojas), turi interesą ginti savo procesines teises bei reikalauti, kad kiti teisinių santykių subjektai sudarytų jam tinkamas sąlygas arba netrukdytų įgyvendinti teisinių pareigų¹⁸. Privatus interesas pasireiškia kaip atskirų proceso dalyvių poreikiai ginti savo teises, susijusias su dalyvavimu procese, ir siekiu pasiekti atitinkamą baudžiamosios bylos baigtį (pvz., privatus kaltintojas)¹⁹, taip pat interesas, nesusijęs su bylos eiga, bet skatinantis baudžiamąjo proceso dalyvį realizuoti jam įstatymo suteiktas teises²⁰. Iš pateiktos sampratos galima daryti išvadą, kad privataus intereso objektas – bylos tyrimo ir nagrinėjimo rezultatas bei kitų procesinių teisių realizavimas.

Baudžiamąjo proceso dalyvio privatus interesas atsiranda suvokus poreikius tam tikram gėriui ir jų patenkinimo būtinumą, t. y. jei nėra poreikio (noro pasiekti tam tikrą gėrį), tai neatsiranda ir intereso (baudžiamosios procesinės veiklos motyvo)²¹. Privatorių interesų įgyvendinimas gali priklausyti nuo valstybinių institucijų, kompetentingų spręsti tam tikrą klausimą, veiklos²². Tokių institucijų vykdoma konkretaus individo privatorių interesų gynyba baudžiamosiomis procesinėmis priemonėmis yra oficiali veikla, tačiau vien dėl vykdomos gynybos pobūdžio netampa viešuoju interesu.

Individas yra laisvas savo santykiuose su valstybe ir visuomene, iš jo negali būti visiškai atimta galimybė apibrėžti savo vietą teisiniuose santykiuose. Iš to plaukia, kad laisvė disponuoti teisėmis yra būdinga asmens teisiniam statusui *per se*²³. Pilietinėje visuomenėje atsiranda ir būtinybė, ir galimybė suderinti ir sujungti viešuosius ir privačius interesus²⁴. Pati teisė, kaip subjektinių teisių ir pareigų vienovė, yra interesų privatumo ir viešumo vienovės išraiška²⁵. Problemiškiausias klausimas yra surasti optimalų variantą, kokia apimtimi turi būti leidžiama privatorių asmenų interesų įtaka tradiciškai dichotomiškos prigimties baudžiamajame procese, vykstančiame tarp valstybės ir kaltinamojo²⁶. Dispozityvumas, kaip priemonė suderinti viešuosius ir privačius interesus, stiprina teisinę apsaugą asmenų, įtrauktų viena ar kita prasme (procesine padėtimi) į baudžiamo-

-
- 18 Jurka, R. Diskusiniai liudytojo intereso egzistavimo baudžiamajame procese aspektai. *Jurisprudencija*. 2009, 1 (115): 362–365.
 - 19 Perez Gil, J. Private Interests Seeking Punishment: Prosecution Brought by Private Individuals and Groups in Spain. *Law and Policy*. 2003, 25 (151): 71. Ancelis, P.; Juzukonis, S. Nukentėjusiojo sąvoka Lietuvos ir kitų valstybių baudžiamajame procese. *Jurisprudencija*. 2002, 35(27): 105.
 - 20 Jurka, R. *Liudytojas ir jo procesiniai interesai baudžiamajame procese*. Vilnius: VĮ Registrų centras, 2009, p. 125.
 - 21 Масленникова, Л. А., с. 74; Сапожников, С. А. *Принцип диспозитивности в гражданском процессе*. [Sapozhnikov, S. A. *The Principle of Dispositiveness in Civil Procedure*]. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Moskva, 2006, с. 74.
 - 22 Малько, А. *Законные интересы как правовая категория* [Malko, A. *Lawful Interests as a Legal Category*]. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2004, с. 204.
 - 23 Петрова, Н. Е. *Частное и субсидиарное обвинение* [Petrova, N. E. *Private and Subsidiary Prosecution*]. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Самара, 2004, с. 46.
 - 24 Krivka, E., p. 22–23. Apie asmens ir visuomenės interesų derinimo principą: Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2004 m. gruodžio 13 d. nutarimas. Davis, C. R.; Mulford, C. Victim Rights and New Remedies: Finally Getting Victims Their Due. *Journal of Contemporary Criminal Justice*. 2008, 24(2): 199–200.
 - 25 Vaišvila, A. *Teisės teorija*. Vilnius: Justitia, 2004, p. 347.
 - 26 Doak, J., p. 295.

jo proceso sferą. Valstybė, suteikdama baudžiamojo proceso dalyviams laisvę realizuoti savo materialines ir procesines teises, užtikrina asmenybės teisėtų interesų apsaugą, kad asmens teisės būtų ne formaliai, o iš tikrųjų ir veiksmingai ginamos, *inter alia*, nuo nusikalstamų kėsinių²⁷. Įtariamasis, kaltinamasis, nuteistasis priima sprendimą, ar jam verta duoti parodymus, paduoti apeliacinį ar kasacinį skundą, liudytojas turi nuožiūros laisvę, ar duoti parodymus prieš save, savo artimuosius. Šios dispozityvumo formos raida baudžiamajame procese – valstybės pareigos gerbti ir ginti konstitucines žmogaus ir piliečio teises ir laisvės įgyvendinimo būtina sąlyga²⁸. Taigi dispozityvumas leidžia šalims ne tik daryti įtaką proceso pradžiai ir tolesnei jo eigai, bet ir naudoti suteiktas procesines teises visapusiškai savo asmeninių interesų apsaugai.

2. Dispozityvumo samprata baudžiamajame procese

Teisės moksle pripažįstama, kad dispozityvumas, kaip teisinė kategorija, plačiau nagrinėjama civilinio proceso teisės srityje, tačiau yra ir baudžiamojo proceso teisės tyrimo objektas²⁹. Dispozityvumas kaip teisinis reiškinys teisės moksle suprantamas keilais skirtingais aspektais: kaip proceso teisės principas arba kaip visuomeninių santykių

-
- 27 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. sausio 16 d. nutarimas; Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. lapkričio 27 d. nutarimas dėl Lietuvos Respublikos teismų įstatymo 90 straipsnio 8 dalies (2002 m. sausio 24 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai. *Valstybės žinios*. 2006, Nr. 130-4910.
- 28 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. birželio 30 d. nutarimas dėl Lietuvos Respublikos žalos, padarytos neteisėtai kvotos, tardymo, prokuratūros ir teismo veiksmais, atlyginimo įstatymo 3 straipsnio 1 dalies ir 4 straipsnio 1 dalies 1 punkto atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 54-1587.
- 29 Mokslinėje literatūroje vartojamos sąvokos „privatus pradai“, „privatus interesas“, „dispozityvus pradai“, „dispozityvumas“. XIX a. pabaigos rusų baudžiamojo proceso mokslininkai vartoja terminą „privatus pradai“ (*частное начало*). Pirmieji savo darbuose terminą „dispozityvus pradai“ (*Dispositionsmaxime*) pavartojo vokiečių civilinio proceso mokslininkai W. Endemannas (1879) ir J. Wetzelis (1878); šio termino turinį plačiau aiškino austrų mokslininkas K. von Cansteinas (1877). Šie terminai vartojami dispozityvumo sąvokos sinonimuose. L. N. Maslennikova mano, kad „dispozityvus pradai“ yra privataus prado išraiška, o privataus pradas pasireiškia ne tik per dispozityvumą, bet ir visoje baudžiamajame teisenoje. A. G. Plešanovas vartoja sąvoką „dispozityvus pradai“ kaip kategoriją, apimančią visus dispozityvumo kaip teisinio reiškinio aspektus. E. A. Sedaš gretindama „dispozityvumo“ ir „privataus prado“ sąvokas daro išvadą, kad baudžiamojo ir civilinio proceso tikslų skirtumas lemia dispozityvumo ir privataus prado esmės ir taikymo apimtys skirtingumą civiliniame ir baudžiamajame procesuose, todėl asmens galimybę daryti įtaką baudžiamojo proceso eigai vadina privačiu pradai. Tačiau dispozityvumo pasireiškimo apimtis skirtinguose procesuose nekeičia paties dispozityvumo esmės, todėl netikslinga tą patį reiškinį atsižvelgiant į nuo jo veikimo sferą skirti į dvi kategorijas. Į dispozityvumo, kaip bendrosios sąvokos turinį, įeina jį sudarantis privatus pradai. Privatus pradai šiame darbe suvokiamas kaip privatus interesas; toks terminas vartojamas ir Vakarų mokslininkų literatūroje. Sąvokos „dispozityvus pradai“ ir „dispozityvumas“ autorės suvokiama tapačiai. Pasirenkant vartotiną terminologiją atsižvelgta į tai, kad „dispozityvumas“ tiksliau išreiškia aptariamo reiškinio turinį, o „privatus interesas“ parodo jo kilmę.

teisinio reguliavimo metodus³⁰. Dispozityvumą galima traktuoti ir plačiau – kaip teisinumo laisvę, kuri pasireiškia šalių procesiniu lygiateisiškumu³¹.

Dispozityvumas kaip teisės principas užtikrina proceso teisėje egzistavimą tokių normų, kurios suteikia ir garantuoja dalyvaujantiems byloje asmenims demokratišką galimybę savo nuožiūra disponuoti savo teisėmis³². Dispozityvus teisinio reguliavimo metodus pasireiškia kaip procesinių teisinių santykių subjekto įstatymu numatyta galimybė pasirinkti elgesio variantą priklausomai nuo privataus asmens nuožiūros³³. Apie dispozityvumą kaip teisinio reguliavimo metodą kalbame tada, kai iš teisės sandaros pereiname į jos veikimo sferą. Esant dispozityviam reguliavimui, visuomeninių santykių dalyvių aktyvumas, sąlygotas objektyvių poreikių ir interesų, daro įtaką teisinių santykių atsiradimui ir proceso eigai³⁴.

Gali kilti diskusijų dėl dispozityvumo pripažinimo *a priori* baudžiamojo proceso principu. Baudžiamajame procese dominuoja oficialumas, o dispozityvumas pasireiškia tik atskirose proceso dalyvių ir kitų suinteresuotų asmenų teisėse, todėl nepasiekia tokio plėtros lygio, kad jam būtų pripažįstamas baudžiamojo proceso principo statusas³⁵. Dispozityvumas pasireiškia kaip išimtinis principas tam tikruose baudžiamojo proceso institutuose (privataus kaltinimo bylų procese turi tokią pat reikšmę kaip oficialumas viešojo kaltinimo byloje), todėl pritardami nuomonei, jog instituciniai principai yra visateisiai principai,³⁶ manome, kad jis pripažintinas ir viso baudžiamojo proceso principu.

Privatus interesas turi teisę egzistuoti baudžiamajame procese esant jo norminiam įtvirtinimui arba neprieštaravimui įstatymo normai³⁷. Dispozityvumas baudžiamajame procese veikia lokaliai ir tik įstatymo leidžiamose ribose³⁸. Dispozityvumą neišvengiamai riboja imperatyvios nuostatos (paliepimai), sudarantys baudžiamojo procesinio re-

-
- 30 Тензина, Е. Ф., с. 19, Плешанов, А. Г. *Диспозитивное начало в сфере гражданской юрисдикции: проблемы теории и практики* [Pleshonov, A. G. *Dispositive Origin in the Field of Civil Jurisdiction: Problems in Theory and Practice*]. Москва, 2002, с. 73–76. Kaip ir teisės principai, teisinio reguliavimo metodus turi normatyvinį įtvirtinimą, tačiau atskiri metodo bruožai tiksliau, koncentruočiau išreiškiami konkrečiuose teisiniuose nurodymuose. Pagrindinis skirtumas – kad tai skirtingo lygmens reiškiniai. Teisės principų paskirtis yra ne žmonių elgesio reguliavimas, o pačios teisės norminimas, nustatant jos pobūdį ir funkcinę sandarą. Metodus išreiškia teisės veikimo būdą. Lyginant su principais, metodus yra dinamiškesnė kategorija. Būdamas teisinių ryšių organizacijos būdas, veikdamas žmonių elgesį, metodus atlieka vaidmenį tiesioginiame teisiame reguliavime. Konkrečiais atvejais taikant teisės normas, metodus užtikrina teisinių principų grįžtamąjį poveikį visuomeniniams santykiams.
- 31 Мурадян, Э. М. *Истина как проблема судебного права* [Muradian, E. M. *Truth as a Problem of Procedural Law*]. Москва: Юристъ, 2004, с. 26.
- 32 Плешанов, А. Г., с. 94–95.
- 33 Тензина, Е. Ф., с. 19.
- 34 Алексеев, С. С. *Восхождение к праву: поиски и решения* [Aleksjev, S. S. *Ascending to the Law: Searches and Solutions*]. Москва, 2001, с. 350.
- 35 Дикарев, И. С. *Диспозитивность в уголовном процессе* [Dikarev, I. S. *Dispositiveness in Criminal Procedure*]. Дактаро disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Волгоград, 2005, с. 52; Мурадян, Э. М., с. 33.
- 36 Смирнов, А. В. *Модели уголовного процесса* [Smirnov, A. V. *Models of Criminal Procedure*]. Санкт Петербург, 2000, с. 108.
- 37 Дикарев, И. С., *op.cit.*, с. 44.
- 38 *Ibid.*, p. 37.

guliavimo pamatą³⁹. Individas, nesvarbu koks jo statusas dalyvaujant baudžiamajame procese, negali nepajusti viešojo intereso veikimo, vienaip arba kitaip ribojančio jo pasirinkimo teisę. Teisės turėtojas kreipdamasis į teismą yra saistomas proceso struktūros, valstybės sukurto ne tik jo asmeniniais, bet ir visos valstybės interesais, reikalaujančiais, kad procesas užtikrintų teisinę tvarką, atskleistų materialinę teisę. Disponavimo laisvės ribos priklauso nuo įstatyme įtvirtintų apribojimų ir imperatyvių poveikio priemonių, kai to reikalauja valstybės saugumo, visuomeninės tvarkos, asmenų teisių ir interesų apsauga (pvz., prokuroro pareiga ginti viešąjį interesą privataus kaltinimo byloje⁴⁰), taip pat nuo suderinamumo su kitų proceso dalyvių teisėmis⁴¹.

Dispozityvumo (*Dispositionsmaxime*) sąvoka suponuoja tokią proceso sąrangą, kai šalys yra proceso šeimininkai bei gali nulemti proceso pradžią ir pabaigą, apibrėžti ginčo dalyką, taip pat juo disponuoti savo iniciatyva⁴². Materialinės civilinės teisės dispozityvumas (lot. *dispono* – disponuoju), t. y. subjektinės civilinės teisės turėtojo išimtinė teisė disponuoti savo teisėmis, paneigia valstybinės apsaugos galimybę, jei to nereikalauja suinteresuota šalis, todėl pažeistų teisių valstybinė gynyba galima tik jei jos reikalaujama ir tik tokiu mastu bei tokiomis priemonėmis, kurių pageidauja šalis⁴³. Tokia subjektyvių civilinių teisių savybė nulemia ir proceso ypatumus: dispozityvumas pasireiškia ne tik laisvu disponavimu teise kreiptis į teismą, bet ir taikomas šalių teisėms proceso metu. Dispozityvumas kyla iš materialinių teisinių santykių dalyvių autonomijos ir lemia tai, kad įstatymo numatytais atvejais ir įstatymo ribose teismo veiklą lemia laisvai formuojama asmenų, turinčių teisinį suinteresuotumą, bylos eiga (materialinį teisinį arba procesinį), valia ir iniciatyva⁴⁴.

Proceso teisėje bendras visų rūšių procesams dispozityvumo apibrėžimas iš esmės teisingas, tačiau mažai informatyvus – teisė (laisvė) bylos teismo nagrinėjimo eigoje disponuoti pareikštais materialiaisiais teisiniais reikalavimais bei procesinėmis priemonėmis⁴⁵. Tačiau dispozityvumo apibrėžimas, kaip „teisė disponuoti teisėmis“, yra tautologiškas, todėl kritikuotinas.

39 Apie proporcingumo principą: Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2001 m. spalio 2 d. nutarimas dėl Lietuvos Respublikos administracinių teisės pažeidimų kodekso 269 straipsnio 4 dalies atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai. *Valstybės žinios*. 2001, Nr. 85-2977. Pasisakoma, kad subjektinės teisės gali būti ribojamos dėl visuomenei būtino intereso: Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1993 m. gruodžio 13 d. nutarime dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 148 straipsnio antrosios dalies ir Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 93 straipsnio 1 ir 2 punktų atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai. *Valstybės žinios*. 1993, Nr. 70-1320.

40 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. sausio 16 d. nutarimas.

41 Петрова, Н. Е., р. 47, Рогова, О. И. *Пределы проявления диспозитивности в уголовном судопроизводстве* [Rogova, O. I. *Limits of the Manifestation of Dispositiveness in Criminal Procedure*]. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Томск, 1994, с. 22–23.

42 Baumfalk, W. *ZPO Erkenntnisverfahren, Vollstreckungsverfahren, Grundzüge des Insolvenzverfahrens*, 2003; Fasching, H. W. *Lehrbuch des Österreichischen Zivilprozessrechts*. Wien, 1990, p. 338.

43 Плешанов, А. Г., с. 13.

44 Сапожников, С. А., с. 96–97.

45 Driukas, A.; Valančius, V. *Civilinis procesas: teorija ir praktika*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2005–2007, 1 t., p. 329; Laužikas, E.; Mikelėnas, V.; Nekrošius, V. *Civilinio proceso teisė*. Vilnius: Justitia, 2003, p. 182–183; Ярков, В. В. *Гражданский процесс* [Jarkov, V. V. *Civil Procedure*]. Москва, 2000, с. 37–38.

Baudžiamojo proceso teorijoje dispozityvumo sąvokos apibrėžimai tiksliau atskleidžia baudžiamojo proceso dispozityvumo ypatumus – asmens valios išreiškimo laisvę sprendžiant klausimą dėl būtinumo kreiptis valstybės pagalbos, kad jos teisėsaugos institucijos gintų pažeistas teises ir teisėtus interesus, ginamus baudžiamojo įstatymo⁴⁶, arba – baudžiamojo proceso teisės normomis pagrįsta laisvė proceso eigoje įstatyme nustatytose ribose disponuoti baudžiamojo proceso dalyku, teisėmis ir pareigomis⁴⁷. Šių apibrėžimų trūkumas, kad neapibrėžiami dispozityvumo subjektai.

I. S. Dikarevas formuluodamas dispozityvumo sąvoką skyrė dispozityvumo subjektus ir jo elementus pabrėždamas, kad veikiant dispozityvumui baudžiamojo proceso dalyviai ir kiti asmenys, baudžiamojoje byloje ginantys asmeninį interesą, civilinio ieškinio baudžiamojoje byloje procese turi galimybę disponuoti baudžiamojo proceso dalyku (kaltinimu) arba ginčijama materialine teise, taip pat siekiant atstovaujamojo intereso gynybos disponuoti procesinėmis teisėmis, kurias įgyvendinant daroma didelė įtaka baudžiamosios bylos eigai⁴⁸.

Šalių aktyvumas, kaip būdas turėti įtakos proceso eigai, kai kurių autorių suprantamas kaip dispozityvumas⁴⁹. Tačiau dispozityvumo, kaip dinaminio prado, samprata neatskleidžia jo esmės, todėl neteisinga sutapatinti dispozityvumo esmę su jo funkciniu vaidmeniu⁵⁰. Dispozityvumo esmė ir reikšmė pasireiškia ne tik užtikrinant proceso eigą, bet ir įtvirtinant suinteresuotų asmenų teisių teisminės apsaugos realumą, lankstumą ir išsamumą⁵¹. L. N. Maslennikova mano, kad dispozityvumo apibrėžimas, suponuojantis proceso dalyvių, turinčių byloje materialinį teisinį interesą, laisvą disponavimą savo materialinėmis ir procesinėmis teisėmis, neatskleidžia nei dispozityvumo baudžiamajame procese esmės, nei jo turinio⁵². Jos nuomone, dispozityvumas išreiškia šalių nepriklausomybę nuo valstybinės valdžios baudžiamojoje procesinėje veikloje, suprantamoje ir kaip aktyvumas, ir kaip pasyvumas, bei nustato privačių asmenų teisinę galimybę atsiskyti bendrai veikti su valstybinės valdžios institucijomis siekiant baudžiamojo proceso tikslų⁵³. Dispozityvumas suponuoja baudžiamojo proceso pradžios ir plėtos galimybę tik šalių iniciatyva, kai nepriklausomas, objektyvus ir bešališkas teismas, padėdamas šalims įgyvendinti savo teises, nepakeičia šalių jų procesinėje veikloje, tačiau įrodinėjimo procese užtikrina jų lygiateisiškumą ir rungtyniškumą⁵⁴.

46 Тензина, Е. Ф., с. 18.

47 *Ibid.*, p. 20.

48 Дикарев, И. С., с. 56.

49 Александров, А. С. *Диспозитивность в уголовном процессе* [Aleksandrov, A. S. *Dispositiveness in Criminal Procedure*]. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). H.-Novgorod, 1995, с. 7.

50 Сапожников, С. А., р. 72.

51 Ярошенко, Т. В. *Принцип диспозитивности в современном российском гражданском процессе*. [Jaroshenko, T. V. *Principle of Dispositiveness in Modern Russian Civil Procedure*]. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Москва, 1998, р. 4; Плешанов, А. Г., с. 57.

52 Масленникова, Л. А., с. 12.

53 Plačiau apie baudžiamajon atsakomybėn traukiamo asmens laisvę apsisprešti, arba ir kaip aktyviai dalyvauti baudžiamajame procese žr.: Merkevičius, R. *Nemo tenetur se ipsum accusare* principo turinys reformuotame baudžiamajame procese. *Teisė*, 2006, 60: 50–67.

54 Шамадрин, А. А., с. 4.

Nors BPK ir neįvardija dispozityvumo principo *expressis verbis*, tačiau jo turinys atskleidžiamas per konkrečias teisės normas, kuriose užfiksuoti proceso dalyvių veiksmai, nukreipti į teisių atsiradimą, pasikeitimą ir pasibaigimą⁵⁵. Dispozityvumo turinį sudaro galimybės suteikimas disponuoti materialinėmis teisėmis ir procesinėmis jų apsaugos priemonėmis. Dispozityvumo pasireiškimo baudžiamajame procese forma yra įstatyme įtvirtinta baudžiamojo proceso dalyvio arba kito asmens, atstovaujančio baudžiamajame byloje asmeniniam interesui, dispozityvi teisė⁵⁶.

Dispozityvumo samprata atskleidžiama ir apibrėžiant asmenų, kurie yra dispozityvumo subjektai, ratą. Valstybės institucijoms ir pareigūnams taikomas principas: leidžiama tik tai, kas tiesiogiai numatyta Konstitucijoje ir įstatymuose, todėl jų veiksmų laisvė ir dispozityvumas negalimi. Valstybės institucijų ir (arba) pareigūnų įgaliojimai teisės aktuose negali būti apibūdinami kaip jų subjektinė teisė, kurią jie gali įgyvendinti savo nuožiūra, t. y. kaip tokia teisė, kuria jie gali pasinaudoti arba nepasinaudoti. Tokie įgaliojimai – tai ir pareigos, kurias ne tik galima, bet ir privaloma įgyvendinti, jeigu yra įstatymuose nustatytos sąlygos⁵⁷. BPK numato prokuroro, teismo, ikiteisminio tyrimo pareigūno teises, tačiau jų negalima suprasti kaip galimo elgesio pasirinkimo būdo ir priemonės, kadangi šių teisių suteikimo tikslas – pareigų įgyvendinimo garantijos, taigi teisės yra pareigų arba suteiktų funkcijų įgyvendinimo priemonės. Konkrečių sąlygų atsiradimas paverčia numatytą įstatyme teisę pareiga, kylanti iš oficialumo principo turinio.

Privatus interesas yra disponavimo laisvės pagrindas. Laisvę pasirinkti savo elgesio variantą disponuojant kaltinimu ir procesinėmis teisėmis turi tik privačius interesus ginantys baudžiamojo proceso dalyviai. Valstybinių institucijų ir pareigūnų procesinės veiklos pagrindas – viešasis interesas. Taigi dėl to jie negali laisvai disponuoti kaltinimu bei procesinėmis teisėmis. Procesinės teisės privalo būti įgyvendintos siekiant užtikrinti viešąjį interesą ir tai yra būdas išspręsti baudžiamojo proceso uždavinius. Asmenys, įstatymų įgaliojimai (įpareigoti) atstovauti viešajam interesui ir jį ginti materialinio teisinio intereso neturi, tačiau turi procesinį teisinį interesą⁵⁸. Tarp procesinio teisinio ir materialinio teisinio intereso, esančio teisminės gynybos dalyku, yra glaudus ryšys, pasireiškiantis tuo, kad procesinis teisinis interesas galimas tik esant materialiniam teisiniam interesui kaip teisminės gynybos dalykui⁵⁹.

Būtina pasakyti, kad privatus asmuo, skirtingai nei pareigūnas, nėra saistomas pareigos vykdyti nusikalstamų veikų baudžiamąjį persekiojimą, todėl jo kaltinamosios veiklos įgyvendinimo galimybės turi būti konstruojamos kaip teisė, kuria jis gali disponuoti savo nuožiūra. Tai lemia, kad privataus kaltintojo statusas suteikia daugiau galimybių laisvai apsispręsti negu pareigūno statusas. Pirmiausia sprendimą stoti į procesą kaltintoju privatus asmuo priima išimtinai dispozityviu pagrindu. Neleistina suteikti imperatyvų kaltintojo statusą kokiam nors privačiam asmeniui, net jeigu jis ir nukentėjo

55 Дикарев, И. С., с. 36.

56 *Ibid.*, с. 37.

57 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. sausio 16 d. nutarimas.

58 Driukas, A.; Valančius, V., 1 t., p. 454.

59 Krivka, E., p. 28.

nuo nusikalstamos veikos. Iš čia ir privataus kaltintojo teisė bet kuriuo proceso metu atsisakyti kaltinimo. Privataus kaltintojo teisinio statuso dispozityvumu pagrįstas ir privataus baudžiamojo persekiojimo dalumas⁶⁰. Privatus kaltintojas turi teisę iš nusikalstamos veikos viseto skirti tą kaltinimo dalį, kurią jis nori palaikyti ir persekioti tik dėl tos kaltinimo dalies. Skirtingai nei valstybinis kaltintojas, kuriam įstatymas numato tokią pareigą, jis neprivalo persekioti už visas jam žinomas teisei priešingas veikas ir kaltinti visus nusikalstamos veikos bendrininkus. Prokuroras vadovaujasi oficialumo principo reikalavimais, o privatus kaltintojas įgyvendina įstatymų jam suteiktus įgaliojimus atsižvelgdamas į savo privatų interesą remdamasis dispozityvumo principu⁶¹, todėl valstybės kaltintojas negali turėti tokios sprendimų priėmimo laisvės kaip privatus kaltintojas.

Įtariamasis, kaltinamasis, nuteistasis, išteisintasis, jų gynėjai ir atstovai, nukentėjušysis, civiliniai ieškovai bei atsakovai arba jų atstovai baudžiamajame byloje gina privatų interesą. Šiems proceso dalyviams suteiktos plačios procesinės teisės (bei jas atitinkančios pareigos), leidžiančios aktyviai dalyvauti procese ir veikti bylos eigą. Suinteresuotu proceso dalyviu laikytinas ir liudytojas. Siekiu apsaugoti savo procesines teises, užtikrinti tinkamą aplinką pareigoms atlikti apibūdinamas liudytojo teisinis suinteresuotumas savo procesine padėtimi. Teisinis interesas, susijęs su procesine padėtimi, nuo intereso, susijusio su bylos baigtimi, skiriasi tuo, jog liudytojui nėra svarbus galutinis sprendimas byloje, kadangi tai neturės įtakos jo teisėms bei pareigoms. Liudytojas yra suinteresuotas ginti BPK 81 straipsnyje ir kitas Baudžiamojo proceso įstatyme įtvirtintas teises arba, kitaip tariant, reikalauti, kad jis galėtų tinkamai atlikti savo procesines pareigas, legalizuojančias anksčiau minėtas procesines teises. Taigi konkretus poreikis įgyvendinti procesines teises arba teises pareigas apibūdina liudytojo intereso mastą⁶².

Dispozityvumo subjektais gali būti ir kiti asmeninį suinteresuotumą turintys asmenys, nustatyta tvarka nepripažinti baudžiamojo proceso dalyviais (pvz., užstato davėjai)⁶³.

Taigi baudžiamojo proceso dispozityvumo subjektais gali būti šio proceso dalyviai ir kiti asmenys, ginantys byloje įstatymo pripažintą⁶⁴ asmeninį interesą⁶⁵, t. y. tik privatus asmenys. Darytina išvada, kad būtent asmeninis suinteresuotumas yra pagrindinis dispozityvumo subjekto skiriamasis požymis.

3. Materialusis ir procesinis dispozityvumas

Siaurąja prasme dispozityvumą sudaro turiningasis ir funkcinis elementai. Dispozityvumas suponuoja laisvę (teisę) disponuoti: ginčo objektu (arba materialinėmis

60 Петрова, Н. Е., с. 48.

61 Дикарев, И. С., с. 69.

62 Jurka, R. *Liudytojo procesinių interesų apsauga baudžiamajame procese: problemos ir perspektyvos*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2008, p. 92.

63 Дикарев, И. С., *op.cit.*, с. 38–41.

64 Петрова, Н. Е., с. 46.

65 *Ibid.*

teisėmis) (materialusis arba turiningasis dispozityvumo aspektas) ir procesinėmis priemonėmis (procesinis arba funkcinis dispozityvumo aspektas)⁶⁶. Baudžiamojo proceso teisės moksle disponavimas baudžiamojo proceso dalyku siejamas su turėjimu įgaliojimų veikti proceso pradžia, tolesnę eigą ir pabaigą⁶⁷. Galimybė disponuoti baudžiamojo proceso dalyku – kaltinimu – sudaro materialųjų dispozityvumą. Pagrindine materialaus dispozityvumo pasireiškimo sfera baudžiamajame procese yra privataus kaltinimo bylų procesas, kadangi nukentėjusiajam priklauso teisė disponuoti kaltinimu. Taip pat materialusis dispozityvumas pasireiškia galimybe disponuoti ginčijama materialia teise civilinio ieškinio baudžiamojoje byloje procese.

Laisvė disponuoti materialinėmis teisėmis suprantama kaip teisė į ieškinį materialiaja prasme. Teisė į ieškinį – tai ne pati pažeista arba ginčijama materialinė teisė, o įstatymo užtikrinta galimybė nustatyta procesine tvarka gauti pažeistos teisės gynybą⁶⁸. Disponuoti materialinėmis teisėmis galima tik turint specialiai numatytas procesines priemones, t. y. dispozityvumo turiningumą sudaro disponavimo materialinėmis teisėmis procesinė forma⁶⁹.

Materialusis dispozityvumas aiškintinas remiantis akcionarinio proceso teorija. Ieškininis, arba akcionarinis, procesas suponuoja kaltinimo, kaip baudžiamojo ieškinio, koncepciją⁷⁰, o baudžiamasis persekiojimas konstruojamas pagal civilinio ieškinio palaikymo teisme principą⁷¹. Kaltinimas – tai ieškinys, kurį prokuroras gindamas viešąjį interesą pareiškia teisme pateikdamas kaltinimo reikalavimus bei įrodinėdamas teismui kaltinimo pagrįstumą. Taigi teisme prokuroras veikia kaip ieškovas, valstybės vardu palaikantis baudžiamąjį ieškinį. Koncepcijos esmė, kad ir kaltinimas, ir civilinis ieškinys nagrinėjami kaip vienos bendros sąvokos rūšys. Ši bendra sąvoka yra ieškinys plačiąja prasme, suprantamas kaip bet koks nukreiptas į teismą reikalavimas apginti pažeistą arba ginčijamą teisę ar įstatymo ginamą interesą⁷². Abu institutai savo teisine prigimtimi yra reikalavimai, pateikti teisminės valdžios institucijai ir įpareigojantys ją nagrinėti bylą teismine tvarka⁷³. Juos vienija uždavinių (teisinių gėrių apsaugos) ir formalių požymių (kreipimasis į teismą ir teismo pareiga nagrinėti bylą) bendrumas.

Esant visoms proceso rūšims teisė į ieškinį turi tą pačią prigimtį. Ieškinys yra reikalavimas, per teismą nukreiptas į valstybę. Toks reikalavimas gali būti pareikštas privataus asmens dėl kito asmens pažeistų jo subjektinių civilinių teisių (civilinis procesas), dėl valstybinės institucijos pažeistų jo subjektinių viešųjų teisių (administracinis procesas) arba tai gali būti pačios valstybės ieškinys dėl nustatytos teisinės tvarkos pažeidimo (baudžiamasis procesas). Ieškinio prigimtis nesikeičia dėl to, kad šalimi procese tampa valstybės valdžia, atstovaujama jos institucijos. Teisės, kurias turi nustatyti teismas, gali

66 Driukas, A.; Valančius, V., I t., 325 p.

67 Дикарев, И. С., p. 45; Рогова, О. И., с. 170.

68 Тензина, Е. Ф., с. 20.

69 *Ibid.*, с. 21.

70 Смирнов, А. В., с. 32.

71 Петрова, Н. Е., с. 33.

72 *Ibid.*, с. 35.

73 Фойницкий, И. Я., т. 2, с. 4.

būti skirtingos: subjektinė civilinė teisė, subjektinė viešojo teisė arba valstybės teisė nubausti⁷⁴.

Vis dėlto kalbant apie baudžiamojo ieškinio koncepciją bei proceso vieningumą reikia nepamiršti, kad baudžiamųjų teisinių santykių subjektai nėra lygiateisiai. Valstybės baudžiamieji teisiniai reikalavimai asmeniui, padariusiam nusikalstamą veiką, negali būti prilyginami civiliniam teisiniam reikalavimui. Baudžiamasis teisinis reikalavimas, nors ir įgyvendinamas taikant panašią procesinę formą kaip ir civiliniame procese, visiškai skiriasi ieškinio esme: teisės gynyba vyksta paskiriant bausmę (specifinis būdas), o gynyba ir kaltinimas turi labai mažai bendrumo, lyginant su gynyba prieš ieškinį (negalimas užskaitymas, priešpriešiniai kaltinimai ir kita).

Materialiojo dispozityvumo taisyklės konkrečios. Subjektinių teisių ypatybė – laisvas disponavimas jomis – lemia civilinio proceso ypatumus, išreiškiamus formulėmis: *invitus agere vel accusare nemo cogitur, nemo iudex sine actore, ne eat iudex ultra petita partium*⁷⁵. Šios proceso formulės gali būti pritaikytos ir šiuolaikiniam baudžiamajam procesui.

Niekas negali būti verčiamas prieš savo valią kreiptis į teismą gynybos: *Invitus agere vel accusare nemo cogitur*⁷⁶. Esant civilinių teisių pažeidimui nukentėjęs asmuo neprivalo kreiptis į teismą ir negali būti verčiamas to daryti. Šiuo atveju nukentėjęs ir ieškovas yra pažeistos subjektinės teisės turėtojas. Teisės turėtojas gali ja laisvai disponuoti iki proceso ir už jo ribų. Jis gali net visai jos atsisakyti, todėl tik pats teisės turėtojas sprendžia, ar kreiptis jam į teismą gynybos, ar pasyviai reaguoti į savo teisių pažeidimą. Kaltinimas, kaip kreipimasis dėl teisminės gynybos, taip pat yra jį įgyvendinančio asmens teisė, o ne pareiga. Ginti savo teises niekam neprivaloma ir kaltintojas savo nuožiūra sprendžia, ar kreiptis į teismą⁷⁷. Aiškiausiai tai pasireiškia privataus kaltinimo byloje, kur teisės turėtojas taip pat yra ir ieškovas, pats sprendžiantis, ar pasinaudoti teise į teisminę gynybą. Privačiam asmeniui suteikta teisė disponuoti kaltinimu, jam priklauso ir teisė atsisakyti kaltinimo bei susitaikyti. Taigi *invitus agere vel accusare nemo cogitur* yra taip pat ir baudžiamojo proceso privataus kaltinimo bylų proceso instituto postulas. Viešojo bei privačiai viešo kaltinimo byloje ši formuluotė gali būti suprantama ne kaip prokuroro, o kaip valstybės (teisės turėtojo ir kaltinimo subjekto) teisė spresti, ar bausti ir kokiu mastu bausti teisės pažeidėją bei tai įtvirtinti teisės aktuose (kriminalizuojant nusikalstamas veikas arba paliekant teisės pažeidimus už baudžiamojo įstatymo veikimo ribų kitoms teisės šakoms reguliuoti ir toleruojant tokius teisės pažeidimus, kaip traktuoja baudžiamoji justicija)⁷⁸.

74 Рязановский, В. А., с. 33.

75 *Ibid.*, с. 52, 58.

76 *Codicis Iustiniani, 3.7.1.* [interaktyvus]. [žiūrėta 2009-06-15]. <<http://webu2.upmf-grenoble.fr/Haiti/Cours/Ak/Corpus/CJ3.htm#7>>. Plačiau: Jonaitis, M. *Romėnų privatinės teisės įtaka šiuolaikinei civilinei ir civilinio proceso teisei*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2005, p. 222.

77 Фойницкий, И. Я., т. 2., с. 4.

78 Šiuo atveju prokuroras suprantamas ne kaip dispozityvumo subjektas, o kaip teisės turėtojo – valstybės – atstovas.

Teismas negali pradėti bylos savo arba pašalinio asmens iniciatyva. Ši teisinė nuostata išreikšta formule: *nemo iudex sine actore arba kein Kläger, kein Richter*⁷⁹. Kaltinimą traktuojant kaip baudžiamąjį ieškinį galima išplėsti civilinio proceso principo *nemo iudex sine actore* veikimą baudžiamojo proceso reguliavimo sferoje. Ieškovo teisė disponuoti ieškiniu, neginčijama civilinio proceso teisėje, remiantis baudžiamojo ieškinio koncepcija gali būti atitinkamai pritaikoma ir baudžiamajame procese. Analogišką baudžiamojo proceso principą suformulavo dar Ciceronas: *nemo nisi accusatur fuerit, condemnari potest* (niekas negali būti nuteistas be atitinkamo kaltinimo)⁸⁰. Šis principas galioja visose baudžiamojo proceso stadijose ir visoms bylų kategorijoms, tačiau teismo aktyvumo ribos varijuoja priklausomai nuo dominuojančio baudžiamojo proceso modelio: nuo labai aktyvaus iki visiškai pasyvaus⁸¹. Teismas negali pradėti baudžiamojo proceso savo iniciatyva *sine actore* ir nagrinėti bylos nesant kaltinimo arba didinti jo apimtį. Taip pat negali vykti procesas nedalyvaujant kaltintojui, o teismas neturi teisės savo iniciatyva grąžinti bylą papildyti tyrimą arba ją testuoti, jei kaltintojas atsisakė kaltinti. Net teismui nustačius nusikalstamos veikos požymius savo iniciatyva jis negali pradėti ikiteisminio tyrimo. Teisminis nagrinėjimas galimas tik esant prokuroro kaltinamajam aktui (BPK 220 str. 1 d.), pareiškimui dėl proceso užbaigimo teismo baudžiamojo įsakymo tvarka (BPK 418 str. 2 d.) ar bylos nagrinėjimo supaprastinto proceso tvarka (BPK 428 str. 1 d.), arba esant nukentėjusiojo skundai ar jo teisėto atstovo pareiškimui privataus kaltinimo byloje (BPK 407 str.). Tik esant proceso dalyvių skundams galima bylą nagrinėti apeliacine arba kasacine tvarka (BPK 320 str. 1 d., 367 str. 1 d.). Bylą atnaujinti dėl naujai paaiškėjusių aplinkybių taip pat reikalinga proceso dalyvių arba prokuroro iniciatyva (BPK 446 str. 1, 3 d., 452 str. 1 d., 457 str. 1 d.). Teisminės valdžios atstovui – Aukščiausiojo Teismo pirmininkui – suteikta teisė pateikti teikimą dėl bylos atnaujinimo, kai akivaizdžiai (aiškiai) netinkamai taikytas baudžiamasis įstatymas ir esant Žmogaus Teisių Teismo arba Žmogaus teisių komiteto sprendimui (BPK 452 str. 1 d., 457 str. 2 d.), prieštarauja teisingumo vykdymo funkcijai⁸². Tokiu atveju procesą pradėdamas *sine actore* teismas imasi kaltintojo funkcijų, o tai pažeidžia teismo nešališkumo bei *nemo nisi accusatur fuerit, condemnari potest* principus⁸³.

Teismas negali pažeisti šalių reikalavimų: *ne eat iudex ultra petita partium*. Teisės turėtojas apibrėžia ieškinio dalyką ir pagrindą, pareikštų reikalavimų apimtį. Teismo užduotis remiantis pareikšta pretenzija išnagrinėti bylą. Ieškovo baudžiamajame procese (kaltintojo) reikalavimai išdėstomi kaltinamajame akte, pareiškime teismui arba nukentėjusiojo skunde ir šie reikalavimai apibrėžia teisminio nagrinėjimo ribas. Tik ieškovas (kaltintojas) turi teisę pakeisti ieškinio dalyką ir pagrindus bei ieškininio reikalavimo apimtį. Teismas negali pripažinti asmens kaltu pagal kitą baudžiamąjį įstatymą, numa-

79 Fasching, H. W. *Lehrbuch des Österreichischen Zivilprozessrechts*. Wien, 1990, p. 339, Terebeiza, Ž. Dispozityvumo principo galiojimo ribos ginant viešąjį interesą teisme. *Jurisprudencija*. 2008, 7 (109): 93–94.

80 Ciceronas, Markas Tulijus. *Kalbos*. Vilnius: Pradai, 1997, p. 52.

81 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. sausio 16 d. nutarimas.

82 Randakevičienė, I. *Baudžiamosios bylos atnaujinimas*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2008, p. 131.

83 Šiuo klausimu pasisakė ir EŽTT byloje *Daktaras v. Lithuania*, no. 42095/98, ECHR 2000-X.

tantį sunkesnę nusikalstamą, arba dėl nusikalstamos veikos, kurios faktinės aplinkybės iš esmės skiriasi nuo kaltinamajame akte išdėstytųjų, jeigu apie tokią galimybę teisiamajame posėdyje jam nebuvo iš anksto pranešta (pvz., inkriminuoti papildomus kvalifikuojančius požymius) (BPK 255 str.). Taigi remiantis bendruoju principu teismas *ex officio* negali priimti nuosprendžio išeidamas už kaltinimo ribų, negali pakeisti kaltinimo be kaltintojo prašymo arba inkriminuoti naujas nusikalstamas veikas, paaiškėjusias teismo nagrinėjimo metu, t. y. pagal *ne eat iudex ultra petita partium* principą negali keisti faktinių baudžiamojo ieškinio aplinkybių be ieškovo (kaltintojo) prašymo. Tačiau dominuojantis baudžiamojo proceso modelis ir šiuo atveju gali nulemti kai kurias išimtis. Susiformavusi Europos žmogaus teisių teismo praktika pripažįsta, kad baudžiamąją bylą nagrinėjančio teismo įgaliojimai savo iniciatyva informuoti kaltinamąjį apie galimą inkriminuojamos nusikalstamos veikos kvalifikacijos pakeitimą neprieštarauja Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijoje įtvirtintoms teisėms⁸⁴.

Kitas dispozityvumo elementas – teisė laisvai disponuoti procesinėmis teisėmis. Tai apibūdina dispozityvumo funkcinį vaidmenį bylos procese.

Procesinio dispozityvumo veikimas baudžiamajame procese siejamas su procesinių teisių, kurių įgyvendinimas nesusijęs su disponavimu baudžiamojo proceso dalyku, tačiau turi didelės įtakos baudžiamosios bylos eigai, suteikimu baudžiamojo proceso dalyviams ir kitiems suinteresuotiems asmenims jų asmeniniams interesams ginti⁸⁵. Kaltinimo arba gynybos pusėje dalyvaujantiems asmenims tai visų pirma galimybė, panaudojant savo procesines teises, ginti savo poziciją baudžiamojoje byloje, efektyviai įgyvendinti baudžiamojo proceso funkciją.

Procesinis dispozityvumas baudžiamajame procese nelaikytinas neatsiejama materialinio dispozityvumo tąsa, kadangi turi skirtingas ištakas bei gali pasireikšti savarankiškai. Vadovaujantis klasikine doktrina ir procesinį dispozityvumą kildinant iš materialinių subjektinių teisių ypatumų procesinio dispozityvumo kaip materialinio dispozityvumo tęsinio samprata nekelia didesnių prieštaravimų. Procesinis dispozityvumas laikomas materialinių teisių santykių dispozityvumo padariniu, kadangi asmenys, buvę laisvi esant materialiesiems santykiams, turi turėti tokią galimybę ir esant procesiniams santykiams⁸⁶. Tačiau baudžiamajame procese toks požiūris nepaaiškina dispozityvumo veikimo ir yra per siauras. Dispozityvumo ištakų, dispozityvių teisių požymių bei dispozityvumo subjektų analizė leidžia teigti, jog procesinis ir materialinis dispozityvumas gali būti visiškai savarankiškos kategorijos. Baudžiamojo proceso dalyviai, nesantys materialinio dispozityvumo subjektais, gali disponuoti procesinėmis teisėmis. Antai liudytojas nėra materialaus dispozityvumo subjektas, bet disponuoja procesinėmis teisėmis gindamas savo asmeninius interesus, pavyzdžiui, atsisakydamas duoti parodymus prieš įtariamą padarius nusikalstamą veiką šeimos narį arba artimą giminaitį (BPK 82 str. 2 d.). Neturėtų būti nepagrįstai ribojama dispozityvumo subjektų, paliekant tik proceso

84 Girdauskas, M. Teismo kompetencija keisti inkriminuojamos veikos kvalifikaciją. Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos reikalavimai. *Teisės problemos*. 2005, 1 (47): 42–46.

85 Дикарев, И. С., с. 49.

86 *Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso komentaras. I dalis. Bendrosios nuostatos*. Vilnius: Justitia, 2004, p. 84.

šalis, t. y. tik ir materialųjį, ir procesinį dispozityvumą turinčius subjektus⁸⁷. Tokia dispozityvumo samprata nepaaiškina kitų proceso dalyvių procesinio dispozityvumo.

Baudžiamajame procese yra daug procesinio dispozityvumo pasireiškimo formų. Formoms, susijusioms su disponavimu procesinėmis teisėmis ir pareigomis, būdinga tai, kad įstatymų leidėjas suteikia proceso dalyviams nuožiūros laisvę įgyvendinant įstatymu suteiktas teises ir vykdant pareigas. Prie procesinio dispozityvumo formų priskirtini tokie institutai kaip sutrumpinto įrodymų tyrimo tvarka, supaprastintas procesas, apeliacinės ir kasacinės instancijų procesas, proceso pabaigimas, jo dalyvių sutikimu, liudytojo imunitetas. Privataus viešojo kaltinimo byloje nukentėjęsysis nėra materialaus dispozityvumo subjektas, nes neturi galimybės disponuoti baudžiamojo proceso dalyku – kaltinimu. Asmens, nukentėjusio nuo nusikalstamos veikos, persekiojamos privačiai viešojo kaltinimo tvarka, teisė, kad be jo pareiškimo nebūtų pradedamas ikiteisminis tyrimas, yra procesinio dispozityvumo baudžiamajame procese apraiška⁸⁸.

Išvados

1. Nagrinėti privataus ir viešojo intereso koegzistavimą bei įtaką baudžiamojo proceso teisinio reguliavimo metodui galime vadovaudamiesi intereso kriterijumi. Baudžiamojo proceso dalyvio privataus intereso objektas – bylos tyrimo ir nagrinėjimo rezultatas bei kitų procesinių teisių įgyvendinimas.

2. Nors BPK ir neįvardija dispozityvumo principo *expressis verbis*, tačiau jo turinys atskleidžiamas per konkrečias teisės normas. Dispozityvumo turinį sudaro galimybės disponuoti materialinėmis teisėmis (materialusis arba turiningasis dispozityvumo aspektas) ir procesinėmis jų apsaugos priemonėmis (procesinis arba funkcinis dispozityvumo aspektas).

3. Materialųjį dispozityvumą sudaro galimybė disponuoti baudžiamojo proceso dalyku – kaltinimu. Materialusis dispozityvumas pasireiškia konkrečiomis taisyklėmis, išreiškiamomis formulėmis: *invitus agere vel accusare nemo cogitur, nemo iudex sine actore, ne eat iudex ultra petita partium*.

4. Procesinio dispozityvumo veikimas baudžiamajame procese siejamas su procesinių teisių, kurių įgyvendinimas nesusijęs su disponavimu baudžiamojo proceso dalyku, tačiau turi didelės įtakos baudžiamosios bylos eigai, suteikimu baudžiamojo proceso dalyviams ir kitiems suinteresuotiems asmenims jų asmeniniams interesams ginti.

5. Dispozityvumas, kaip priemonė suderinti viešuosius ir privačius interesus, stiprina asmenų, įtrauktų į baudžiamojo proceso sferą, teisinę apsaugą: valstybė, suteikdama baudžiamojo proceso dalyviams laisvę įgyvendinti savo materialines ir procesines teises, užtikrina asmenybės teisėtų interesų apsaugą.

87 Александров, А. С. Принципы уголовного судопроизводства. [Aleksandrov, A. S. Principles of Criminal Procedure]. *Правоведение*. 2003, 5: 164.

88 Дикарев, И. С., с. 49.

Literatūra

- Александров, А. С. *Диспозитивность в уголовном процессе* [Aleksandrov, A. S. *Dispositiveness in Criminal Procedure*]. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Н.-Новгород, 1995.
- Александров, А. С. Принципы уголовного судопроизводства [Aleksandrov, A. S. *Principles of Criminal Procedure*]. *Правоведение*. 2003, Nr. 5: 162–168.
- Алексеев, С. С. *Восхождение к праву: поиски и решения* [Aleksejev, S. S. *Ascending to the Law: Searches and Solutions*]. Москва, 2001.
- Anclis, P.; Juzukonis, S. Nukentėjusiojo sąvoka Lietuvos ir kitų valstybių baudžiamajame procese. *Jurisprudencija*. 2002, 35(27): 99–107.
- Baumfalk, W. *ZPO Erkenntnisverfahren, Vollstreckungsverfahren, Grundzüge des Insolvenzverfahrens*, 2003.
- Ciceronas, Markas Tulijus. *Kalbos*. Vilnius: Pradai, 1997.
- Codicis Iustiniani [interaktyvus]. [žiūrėta 2009-06-15]. <<http://webu2.upmf-grenoble.fr/Haiti/Cours/Ak/Corpus/CJ3.htm#7>>.
- Daktaras v. Lithuania*, no. 42095/98, ECHR 2000-X.
- Davis, C. R.; Mulford, C. Victim Rights and New Remedies: Finally Getting Victims Their Due. *Journal of Contemporary Criminal Justice*. 2008, 24: 2.
- Дигесты Юстиниана. Digesta Iustiniani*. red. Кофанов, Л. Л. Москва: Консультант Плюс: Статут, 2002.
- Дикарев, И. С. *Диспозитивность в уголовном процессе* [Dikarev, I. S. *Dispositiveness in Criminal Procedure*]. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Волгоград, 2005.
- Doak, J. Victims' Rights in Criminal Trials: Prospects for Participation. *Journal of Law and Society*. 2005, 2(32): 294–316.
- Driukas, A.; Valančius, V. *Civilinis procesas: teorija ir praktika*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2005–2007.
- Fasching, H. W. *Lehrbuch des Österreichischen Zivilprozessrechts*. Wien, 1990.
- Feintuck, M. *The Public Interest in Regulation*. New York: Oxford University Press, 2004.
- Фойницкий, И. Я. *Курс уголовного судопроизводства* [Foinickij, I. J. *The Course of Criminal Procedure*]. Санкт-Петербург: АЛЬФА, 1996.
- Girdauskas, M. Teismo kompetencija keisti inkriminuojamos veikos kvalifikaciją. Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos reikalavimai. *Teisės problemos*. 2005, 1(47): 26–59.
- Von Jhering, R. *Der Zweck im Recht*. Hildesheim, New York: Georg Olms; Wiesbaden: Breitkopf & Härtel, 1970.
- Jonaitis, M. *Romėnų privatinės teisės įtaka šiuoiaikinei civilinei ir civilinio proceso teisei*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2005.
- Ярков, В. В. *Гражданский процесс* [Jarkov, V. V. *Civil Procedure*]. Москва, 2000.
- Ярошенко, Т. В. *Принцип диспозитивности в современном российском гражданском процессе* [Jaroshenko, T.V. *Principle of Dispositiveness in Modern Russian Civil Procedure*]. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Москва, 1998.
- Jurka, R. Diskusiniai liudytojo intereso egzistavimo baudžiamajame procese aspektai. *Jurisprudencija*. 2009, 1(115): 359–376.
- Jurka, R. *Liudytojas ir jo procesiniai interesai baudžiamajame procese*. Vilnius: VĮ Registrų centras, 2009.
- Jurka, R. *Liudytojo procesinių interesų apsauga baudžiamajame procese: problemos ir perspektyvos*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2008.
- Krivka, E. *Viešojo intereso gynimo problemos civiliniame procese*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2006.
- Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 37-1341.
- Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksas. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 36-1340.
- Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso komentaras. I dalis. Bendrosios nuostatos*. Vilnius: Justitia, 2004.
- Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1993 m. gruodžio 13 d. nutarimas Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 148 straipsnio antrosios dalies ir Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 93 straipsnio 1 ir 2 punktų atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai. *Valstybės žinios*. 1993, Nr. 70-1320.
- Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. birželio 30 d. nutarimas Dėl Lietuvos Respublikos žalos, padarytos neteisėtai kvotos, tardymo, prokuratūros ir teismo veiksmais, atlyginimo įstatymo 3 straipsnio 1 dalies ir 4

- straipsnio 1 dalies 1 punkto atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 54-1587.
- Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2001 m. spalio 2 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos administracinių teisės pažeidimų kodekso 269 straipsnio 4 dalies atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 2001, Nr. 85-2977.
- Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimas 2004 m. gruodžio 13 d. „Dėl kai kurių teisės aktų, kuriais reguliuojami valstybės tarnybos ir su ja susiję santykiai, atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai ir įstatymams“. *Valstybės žinios*. 2004, Nr. 181-6708; 2004, Nr. 186 (atitaisymas).
- Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2004 m. gruodžio 29 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos organizuoto nusikalstamumo užkardymo įstatymo 3 straipsnio (2001 m. birželio 26 d. redakcija), 4 straipsnio (2001 m. birželio 26 d., 2003 m. balandžio 3 d. redakcijos), 6 straipsnio (2001 m. birželio 26 d. redakcija) 3 dalies ir 8 straipsnio (2001 m. birželio 26 d. redakcija) 1 dalies atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 2005, Nr. 1-7.
- Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. sausio 16 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 131 straipsnio 4 dalies (2001 m. rugsėjo 11 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai, dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 234 straipsnio 5 dalies (2003 m. balandžio 10 d., 2003 m. rugsėjo 16 d. redakcijos), 244 straipsnio 2 dalies (2003 m. balandžio 10 d., 2003 m. rugsėjo 16 d. redakcijos), 407 straipsnio (2003 m. birželio 19 d. redakcija), 408 straipsnio 1 dalies (2002 m. kovo 14 d. redakcija), 412 straipsnio 2 ir 3 dalių 2002 m. kovo 14 d. redakcija), 413 straipsnio 5 dalies (2002 m. kovo 14 d. redakcija), 414 straipsnio 2 dalies (2002 m. kovo 14 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai ir dėl pareiškėjo – Šiaulių rajono apylinkės teismo prašymų ištirti, ar Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 410 straipsnis (2002 m. kovo 14 d. redakcija) neprieštarauja Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 2006, Nr. 7-254.
- Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. rugsėjo 21 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos administracinių bylų teisenos įstatymo 85 straipsnio 3 dalies (2000 m. rugsėjo 19 d. redakcija), 139 straipsnio 2, 3 dalių (2000 m. rugsėjo 19 d. redakcija), Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 306 straipsnio (2004 m. liepos 8 d. redakcija), 308 straipsnio (2006 m. birželio 1 d. redakcija) 2 dalies (2002 m. kovo 14 d. redakcija), 324 straipsnio 12, 13 dalių (2002 m. kovo 14 d. redakcija), 377 straipsnio (2004 m. liepos 8 d. redakcija), 9 dalies (2002 m. kovo 14 d. redakcija), 448 straipsnio 7 dalies (2002 m. kovo 14 d. redakcija), 454 straipsnio 5, 6 dalių (2002 m. kovo 14 d. redakcija), 460 straipsnio 4, 5 dalių (2002 m. kovo 14 d. redakcija), Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso 268 straipsnio 3 dalies (2002 m. vasario 28 d. redakcija), 285 straipsnio 2, 5 dalių (2002 m. vasario 28 d. redakcija), 286 straipsnio 1 dalies (2002 m. vasario 28 d. redakcija), 288 straipsnio 4 dalies (2002 m. vasario 28 d. redakcija), 289 straipsnio 2 dalies (2002 m. vasario 28 d. redakcija), 303 straipsnio 2 dalies (2002 m. vasario 28 d. redakcija), 320 straipsnio 2 dalies (2002 m. vasario 28 d. redakcija), 325 straipsnio 2, 3 dalių (2002 m. vasario 28 d. redakcija), 358 straipsnio 2, 3 dalių (2002 m. vasario 28 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai, taip pat dėl pareiškėjo – Seimo narių grupės prašymo ištirti, ar Lietuvos Respublikos teismų įstatymo 119 straipsnio 2 dalies 1 punktą (2002 m. sausio 24 d. redakcija), 119 straipsnio 5 dalis (2002 m. sausio 24 d. redakcija), 120 straipsnio (2003 m. sausio 21 d. redakcija) 1 punktą (2002 m. sausio 24 d. redakcija), Lietuvos Respublikos Prezidento 2003 m. vasario 19 d. dekretas Nr. 2067 „Dėl apygardos teismo teisėjo įgaliojimų pratęsimo“, Lietuvos Respublikos Prezidento 2003 m. birželio 18 d. dekretas Nr. 128 „Dėl apygardų teismų skyrių pirmininkų skyrimo“ ta apimtimi, kuria nustatyta, kad Vilniaus apygardos teismo teisėjas Konstantas Ramelis skiriamas šio teismo civilinių bylų skyriaus pirmininku, neprieštarauja Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 2006, Nr.102-3957; 2006, Nr.127 (atitaisymas); 2006, Nr. 137 (atitaisymas).
- Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. lapkričio 27 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos teismų įstatymo 90 straipsnio 8 dalies (2002 m. sausio 24 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 2006, Nr. 130-4910.
- Малько, А. *Законные интересы как правовая категория* [Malko, A. *Lawful Interests as a Legal Category*]. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2004.
- Масленникова, Л. А. *Методология познания публичного и частного (диспозитивного) начал в уголовном судопроизводстве* (Mas-

- Iennikova, L. A. *Methodology of Learning Public and Private (Dispositive) Origin in Criminal Procedure*. Moskva, 2000.
- Merkevičius, R. Nemo tenetur se ipsum accusare principio turinys reformuotame baudžiamajame procese. *Teisė*. 2006, 60: 50–67.
- Мурадян, Э. М. *Истина как проблема судебного права* [Muradian, E. M. *Truth as a Problem of Procedural Law*]. Moskva: Юристъ, 2004.
- Numavičius, Z.; Stačiokas, S. *Viešųjų ir privačių interesų derinimas – darnios civilinės visuomenės ir teisinės valstybės principas* [interaktyvus]. [žiūrėta 2009-06-02]. <<http://www.lrkt.lt/PKonferencijose/15.pdf>>.
- Perez Gil, J. Private Interests Seeking Punishment: Prosecution Brought by Private Individuals and Groups in Spain. *Law and Policy*. 2003, 25(151): 71–80.
- Петрова, Н. Е. *Частное и субсидиарное обвинение* (Petrova, N. E. *Private and Subsidiary Prosecution*). Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Samara, 2004.
- Плешанов, А. Г. *Диспозитивное начало в сфере гражданской юрисдикции: проблемы теории и практики* [Pleshonov, A. G. *Dispositive Origin in the Field of Civil Jurisdiction: Problems in Theory and Practice*]. Moskva, 2002.
- Randakevičienė, I. *Baudžiamosios bylos atnaujinimas*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2008.
- Рязановский, В. А. *Единство процесса* [Riazanovskij, V. A. *The Unity of the Process*]. Moskva: Городец, 2005.
- Рогова, О. И. *Пределы проявления диспозитивности в уголовном судопроизводстве* [Rogova, O. I. *Limits of the Manifestation of Dispositiveness in Criminal Procedure*]. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Tomsk, 1994.
- Сапожников, С. А. *Принцип диспозитивности в гражданском процессе* [Sapozhnikov, S. A. *The Principle of Dispositiveness in Civil Procedure*]. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Moskva, 2006.
- Смирнов, А. В. *Модели уголовного процесса* [Smirnov, A. V. *Models of Criminal Procedure*]. Санкт Петербург, 2000.
- Шамадрин, А. А. *Частные начала обвинения и становление принципа диспозитивности в уголовном процессе* [Shamadrin, A. A. *Private Origin of the Prosecution and the Principle of Dispositiveness in Criminal Procedure*]. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Екатеринбург, 2001.
- Тензина, Е. Ф. *Производство по делам частного обвинения как форма диспозитивности* [Tensina, E. F. *The Process of Private Prosecution Cases as a Form of Dispositiveness*]. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Ижевск, 2004.
- Terebeiza, Ž. Dispozityvumo principo galiojimo ribos ginant viešąjį interesą teisme. *Jurisprudencija*. 2008, 7(109): 92–98.
- Vaišvila, A. *Teisės teorija*. Vilnius: Justitia, 2004.

THE CONCEPTION OF DISPOSITIVENESS IN CRIMINAL PROCEDURE

Egle Matuiziene

Mykolas Romeris University, Lithuania

Summary. *The increasing impact of private interests on the decision-making process enables us to talk about dispositiveness in criminal procedure. The changing attitude towards the purpose and objective of criminal procedure consolidating the priority of the protection of human rights and personal interests conditions the search for new forms of the combination of public and private interests in criminal procedure, thus reviewing the limits and proportions of the dispositive and imperative method of legal regulation. The new Code of Criminal Procedure brought many innovations not only in the daily criminal procedure practice, but also in the theory of criminal procedure; therefore, the extension of dispositive elements is observed. That indicates the increasing attention of legislative powers to the safeguarding of human rights and freedoms in seeking to coordinate public and private interests in the criminal procedure practice. The goal of this article is to analyse the proportions of public and private interests in criminal procedure as well as to present a theoretical analysis of dispositiveness in criminal procedure concentrating on the analysis of the conception of dispositiveness and its elements, i.e. material and procedural dispositiveness.*

What regards the criteria of interest, one can analyse the coexistence of private and public interests as well as their impact on the method of legal regulation in criminal procedure. In the law of criminal procedure the private interest of the participant of the procedure is the interest which is determined by the fact that he is directly, personally affected by a committed crime. However, not only a crime, but also direct participation in criminal procedure affects the interests of a person. Thus, the object of the private interest of the participant of criminal procedure is the result of the investigation and hearing of a criminal case and the realization of other procedural rights. Though the principle of dispositiveness is not identified *expressis verbis* in the Code of Criminal Procedure, its content is revealed through particular norms of law. The content of dispositiveness comprises empowerments related to the disposition of material rights (material or contextual aspect of dispositiveness) and procedural remedies for their protection (procedural or functional aspect of dispositiveness). Material dispositiveness comprises the possibility to dispose of the matter of criminal procedure, i.e. the indictment. Material dispositiveness is established by particular rules which are expressed in formulas: *invitus agere vel accusare nemo cogitur*, *nemo iudex sine actore*, *ne eat iudex ultra petita partium*. The functioning of procedural dispositiveness in criminal procedure is related to the safeguarding of the personal rights of the participants of criminal procedure and other interested persons. The realization of these procedural rights is not related to the disposition of the matter of criminal procedure; however, it makes a significant impact on the progress of the criminal case.

Keywords: *criminal procedure, dispositiveness in criminal procedure, private interest, material and procedural dispositiveness.*

Eglė Matuizienė, Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto Baudžiamojo proceso katedros doktorantė. Mokslinių tyrimų kryptys: baudžiamasis procesas, privataus kaltinimo bylų procesas.

Egle Matuiziene, Mykolas Romeris University, Faculty of Law, Department of Criminal Procedure, doctoral student. Research interests: criminal procedure, private prosecution procedure.